

ՎԵՀՄՓԱՌ ՏԵՐ՝ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

Քաջ հայտնի է հայրությանդ, թե ինչ հետամնաց վիճակի մեջ է մեր երկրի գյուղատնտեսության վիճակը, ինչպես մեր գյուղական ժողովուրդը ապրուստի նեղությունից հուսահատ՝ թողնում է իր արորն ու գութանը, հոտն ու նախիրը, այգին ու պարտեզը, մեղուները և դիմում պանդխտության իր կեցության միջոցները որոնելու և այդ պանդխտության մեջ նա կորցնում է իր ունեցած ամոթն ու պատկառանքը, հայրենի օջախի ավանդությունները և հաճախ ձեռնունայն, ֆիզիկապես և բարոյապես փչացած՝ հայրենիք վերադառնում, բոլորովին խորթացած մայր հողից:

Այս դրությունը ահա քանի տարի է, որ շարունակվում է, հայի օջախը քայքայվում, երբեմնի լի գյուղական շտեմարանները, կարասներն ու կճուճները դատարկվում, հայի արյուն-քրտինքով մշակված հողերն ու այգիները հետզհետե չքավոր տարրի ձեռքից ընկնում:

Քանի որ այժմ վեհափառությանդ անխոնջ ջանքով մեր դպրոցների ու կալվածների խնդիրը պարզված է, Հայկական եկեղեցին իր իրավանց տեր ու հայ ժողովուրդը անցյալի դառն փորձով խրատված, այժմ նոր եռանդով հույս կա, որ ձեռնամուխ կլինի մի շարք ազգաշահ գործերի ու բարեփոխությունների: Ցանկալի է, որ արժանի ուշադրություն դարձվի և մեր վանական կալվածների վրա առանձնապես և գյուղատնտեսական ճյուղերի զարգացման վրա մասնավորապես: Եջմիածինը՝ իբրև Հայության սիրտ, իբրև Հայոց լուսավորության կենտրոն, նախաձեռնող պիտի հանդիսանա և առայժմ եթե անկարող է առանձին գյուղատնտեսության դասընթաց բանալու, գոնե դյուրություն պիտի տա ճեմարանի սաներին, գյուղական ուսուցիչներին ու եջմիածին հաճախող ուխտավորներին՝ գործնականապես ծանոթանալու գյուղատնտեսության այնքան, միայն Սևակի: Սևակը դարձավ մեր մեծագույն ավանդախախտը հայ քնարերգության մեջ, նա եղավ այն ճյուղերի հետ, որոնք առաջնակարգ տեղ են բռնում մեր Կովկասում և մեր գյուղական տարրի ապագան ապահովելու միակ փրկարար միջոցն է կազմում:

Նվաստիս կարծիքով, Եջմիածինը իր ձեռքի տակ ունենալով խաղողի այգիներ, հացաբույսերի, բամբակի ու ձիթատու բույսերի վարելահողեր, տավար ու թթենիներ, առանց մեծ ծախսոց կարող է բարեկարգ վիճակի մեջ դնել այդ ամեն ճյուղերը, մի կողմից վանքի պետքերին գոհացում տալով, մյուս կողմից գիտության ու փորձերի վրա հիմնված մի ազարակ՝ իբրև վարժոց ծառայեցնելով ճեմարանի սանաց, գյուղական ուսուցիչներին ու հետաքրքրվող հասարակության:

Т. Л. Айрапетян – “Зурна – Тмбла” Тмблаци Хачана и реально-публичная жизнь Шуши – К. Мелшк-Шахназаряна (Тмблаци Хачан – 1857-1940), является одним из видных деятелей армянской культуры конца 19-го века и первых десятилетий 20 века.

Сатирические произведения К. Мелшк-Шахназаряна отражают особенности историко-этнографической области Арцах 80-х – 90-х годов, в частности, г. Шуши – как культурного и экономического центра армян Арцаха.

Его патриотическое мышление о сохранении национальной самобытности и по сей день имеет актуальное значение.

ՄԿԼԱՐԿՆԵՐ ԴԱՐՈՒՅՐ ՄԵՎԱԿԻ «ԱՆՈՒՆԻ ԶԱՆԳԱՍՏՈՒՆ» ԴՈՒՄԻ ԴԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՄԱԿ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Սևակը Կոմիտասի կերպարին անդրադարձել է դեռ «Անլուելի զանգակատունը» տպագրելուց առաջ: Գրել է բանաստեղծություններ, որը տպագրվել է մամուլում¹, և համարվել է հատված «Անլուելի զանգակատուն» պոեմից: Բայց պոեմի հրատարակման ժամանակ այդ հատվածը հանել է թողնելով այն որպես անկախ բանաստեղծություն: Այնուհետև նա հանդես է եկել առանձին հոդվածով՝ «Դիմանկարի ամբողջացման համար» վերնագրով, որը նույնպես տպագրվել է մամուլում՝ մեծ երգահանի ծննդյան 100-ամյակի օրերին²: Ահա ինչու մի հարցազրույցի ժամանակ նա ասել է. «... Իմ ողջ կյանքում ես մտքիս մեջ գրել եմ «Զանգակատունը». գրել եմ զանազան ձևերով» իբրև վեպ, իբրև վիպակ, իբրև ուսումնասիրություն, իբրև հոդվածների շարք, իբրև ողբերգություն կամ դրամա. ես գիտեի, որ դա մի օր պիտի գրվի³: Եվ որովհետև գրվել էր «մտքի մեջ», Սևակն ստեղծեց այն շատ կարճ ժամանակում, «զարմանալի հիշողությամբ ու առաջությամբ»:

«Անլուելի զանգակատունը» տպագրվելուց հետո գրական մթնոլորտն ամբողջովին շնչում է Սևակով: Գրական նոր սերունդը շատ հրապուրվեց նրա գրելաոճով: Փորձեցին նմանվել նրան, ինչպես ժամանակին շատերն են ուզեցել նմանվել Թումանյանին: Մի տեսակ հեշտ էր քվեա՝ նմանվել նաև Թումանյանին: Բայց չստացվեց: Չստացվեց, որովհետև հեշտ չէ մեծերին նմանվելը: Դա այն ոճն է, որ տրվում է նրան, ով դառնում է այդ ոճի ստեղծողը: Սևակի գրական ոճը անկրկնելի մնաց: Նրա գրելաձևի մեջ, ասածի մեջ, ներքին մագնիսատիպ մի գորավոր ուժ կա, մի անորսալի հմայք, որ տողը կապում է տողին, բառը՝ բառին, միտքը՝ մտքին, հատվածը՝ հատվածին, ամբողջացնելով ընդհանուր միտքը՝ ասելիքը առանձին հատվածի, և ապա՝ ամբողջ պոեմի: Դա «Մատյան ողբերգության» պոեմի շունչն է, որ հատուկ է միայն Սևակի պոետական շնչառությամբ, միայն Սևակի: Սևակը դարձավ մեր մեծագույն ավանդախախտը հայ քնարերգության մեջ, նա եղավ այն աներևույթ մտրակը, որով մի տեսակ սթափեցրեց իր ժամանակակիցներին:

Եիշտ չի լինի կարծել, թե «Անլուելի զանգակատուն» պոեմը միայն Կոմիտասի մասին է. Սևակի մտահոգությունը ամբողջովին նվիրված էր իր ժողովրդի ճակատագրին: Նրա ստեղծագործության զգալի մասը նվիրված է մեր ժողովրդի ողբերգական անցյալին, ներկային և ապագային, հատկապես ապագային:

Ահա ինչ է գրել նա դեռ 1967 թվականին. «Լավագույն ազգը այն է երկի, որ չի ունեցել իսկա կայսրություն⁴»: Դրանով է նա չափում քաղաքագիտության աստիճանը: Այս գիտակցումն է դժվարացրել նրա համար վերնագրի ընտրությունը: Որպեսզի սխալված չլինեմք, նորից դիմենք բանաստեղծի խոստովանությանը:

«Նոր էի վերջացրել իմ «Մարդը ափի մեջ» ժողովածուն և հարյուրավոր ծխախոտներ ծխելուց հետո շուրս էի եկել սառնամանիքի մեջ մի բաժակ գարեջուր խմելու: Եվ աղմկոտ, կեղտոտ, ցուրտ, ծխաշատ քաղաքատանը, հեռավոր Մոսկվայում, հանկարծ ռադիոյից հնչեց Կոմիտասյան երգը: Ինձ համար ամեն ինչ պարզվեց մի վայրկյանում, պարզվեց նաև վերնագիրը՝ «Կոմիտասյան համանվագ», հետո՝ «Հայոց երգարան», հետո՝ «Զարմանալի զանգակատուն», հետո՝ «Անլուելի զանգակատուն⁵»:

Կոմիտասի կյանքի նկարագրությամբ Սևակը տվել է արևմտյան մտավորականության ցանկալի ողբերգությունը 1915 թվականին և հայկական զանգվածային ջարդերի տխուր պատկերներ, ու այնպիսի նկարագրում, ասես ներկա է եղել այդ զգայացունց տեսարաններին:

Վերնագրի ընտրությունից հետո նա պոեմի ընթացքի համար ոչ թե առանձին գլուխներ է նշել՝ արաբական կամ հռոմեական թվանշաններով՝ մեր ավանդապահ հեղինակների պես, այլ գտել է խոսուն վերնագրեր այդ գլուխների համար, որ դառնում է տվյալ գլխի քանվածքը, ուղեցույցը, որով թիչ թե շատ գիտակցությունը պատկերացնելու է պոեմի գլխավոր հերոսի գործունեության ընթացքը: Այսպես, օրինակ, առանձին գլուխը նա վերնագրել է «Ցայգալույսի համանվագ»: Սա մթան ու լույսի բաժանման պահն է, երբ ծնվում է լույսը. արևավառ առավոտի լույսը: Այստեղ նա տալիս է հայոց գրականության և արվեստի երկու սնգուլարական մեծերի ծնունդը. մեկը՝ Լուսին Դսեղ գյուղում, մյուսը՝ «Անատոլիոյի խավար խորքերում»: Հարմանալի զուգադիպություն, նույն տարում են ծնվել մեր գրականության մեծերից մեկը՝ Հովհաննես Թումանյանը և երաժշտական մեծերից մեկը՝ Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը:

Այս համահավաք վերնագրերը պոեմը բաժանում են վեց հատվածի. «Ցայգալույսի համանվագ», Արևագալի համանվագ», «Միջօրեի համանվագ», «Ծավալվող համանվագ», «Եղեռնի համանվագ», «Ա-

Տես՝ Պ. Սևակի, Երկերի ժողովածու, 6 հատորով, հ. 5, Ե., 1974, էջ 392: Գրված է «Ժամանակակից Կոմիտասի մասին», գրքի հրատարակման առթիվ:

Տես «Սովետական արվեստ» 1961 N 12: Նաև՝ «Հայրենիքի ծայն» («Կոմիտասն այսօր»), 19 նոյեմբեր 1969թ., «Գրական թերթ»:

Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ. 5, Ե., 1974, էջ 392:

Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Ե., 1976, էջ 226:

Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Ե., 1974, էջ 392:

35

Սրանք մեր պատմության վաղնջական շրջանի դիցաբանական ասքերն են, որոնք ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությամբ բերանից բերան պատմելով, եկել, հասել են պատմահոր ապրած դարաշրջանին բանասացների, երգահանների բերանով, դրանք ոչ միայն պատմական աղբյուր են հանդիսացել այլև երգի ակունքներ, որոնցից և ծնունդ է առել մեր դասական երգարվեստը: Այդ արվեստին ծառայելու վերակենդանացնելու համար պիտի ծնվեր Կոմիտասը, թեկուզ Գողթան գավառից հեռու, բայց Գողթան գավառի տոհմիկ աջակցությամբ ու հարազատությամբ: Պոեմը ոչ միայն հարստանում է այսօրինակ փաստարկումների վկայակոչումներով, այլև ֆոն է դառնում մեծ երգահանի դիմանկարի ձևավորման, կերպարավորման համար: Վարպետորեն վերահյուսում է հանճարեղ բանաստեղծը մեծ երգահանի դիմանկարը՝ նրբաճաշակ հենքի վրա:

Պատմական նշխարների հիշատակումներով բանաստեղծը վերակենդանացնում է Կոմիտասի անցած ուղին, որ կարող է մրցել գիտնական կենսագիրների խնամքով կատարած ուսումնասիրությունների, հիշատակումների և փաստարկումների հետ:

Որբացած որդու անորոշ ճակատագիրը բանաստեղծը որոշակի է դարձնում Կոմիտասի տասներկու տարեկան հասակից պոեմի «Ղողանջ հուսո» և «Ղողանջ ներման» հատվածներում: Մեկ տարեկան էլ չկար Սողոմոնը, երբ մայրը մեռավ: Դեռ տասը տարին չէր լրացել, հայրն էլ մեռավ: Ծնողների թողած միակ թանկ «ժառանգությունը այն ծայնն էր, որ ժառանգաբար անցել էր որդուն: Եվ ահա, երբ նա տասներկու տարեկան էր, ճակատագրի դիպվածով հայտնվում է քաղաքամայր Վաղարշապատում, ուր մայր տաճարի բակում հավաքվել էին ճեմարան ընդունվելու ցանկություն ունեցող իր հասակակից երեխաները:

Ամեն մեկը մի գավառից,

Եվ բոլորը դեռ աղվամազ:

Ամեն մեկը խիտ խավարից՝

Երագուն է լույսի մի մաս...⁹

Քաղաքամայր Վաղարշապատի՝ Սուրբ Էջմիածնի շուրջը գտնվող հնչող, շնչող վանքերի ու ճեմարանի նկարագիրը Սևակը հարցնում է բանաստեղծական խոսքի պատկերավոր սեղմությամբ: Նաև պատանի Սողոմոնի հոգեվիճակը «Մեն ու միայնակ սպասում է նա իր անողոք ճակատագրին. Կընդունե՞մ արդյոք, այն էլ մի ճեմարանում, որի սանը մի օր պիտի, «Հագնի սքեմ վարդապետի»,... Կընդունե՞մ նրան, երբ նա Հայոց Հայրապետի վեհարանում սկսում է երգել թուրքերին. էն էլ տաճկահայ պատանու տարագով: Բանաստեղծը պոեմի հերոսին նկարագրում է իր բնական կեցվածքի մեջ, առանց գունազարդելու կամ տգեղացնելու: Ահա տասներկուամյա պատանու արտաքինը. բնական, տպավորիչ, որ նկարիչը կարող է նկարել բանաստեղծական այս տողերը կարդալու առաջին տպավորությամբ.

Հագին տարազ՝ տաճկահայի,

Կարմիր շապիկ, կանաչ վարտիք՝

Վրան պնդած մազե գոտիկ,

Նախշուն գուլպա՝ վրան գոլեր,

Ու պոչավոր մաշված սուր:

Դեմքը՝ գունատ, բայց խորոտիկ,

Իսկ հայացքը՝ քելե՛ր-ցուլե՛ր...¹⁰

Ուսումնատենչ պատանին, որին բնությունն օժտել էր աստվածատուր ծայնով, սկսում է երգել թուրքերեն՝ վեհափառի ներկայությամբ, վեհարանում: Խոսում մի վերնագիր է դրել բանաստեղծը իր քնարական հերոսին քննական հանձնաժողովի խստությունից փրկելու համար՝ «Ղողանջ ներման», որովհետև վեհարանի սուրբ պատերի մեջ թուրքերեն երգ է երգում տասներկուամյա պատանին, այն վեհարանում, ուր «Հայր մեր» են երգել, «Արեգակն արդար» կամ «Խորհուրդ խորին»: Երգում է վեհափառի ներկայությամբ նրա խստաբարո հայացքի տակ:

Բառը թուրքերեն, իսկ ծայնը... զուլալ, ծայնը կախարդիչ, ներումն հայցող, որ ներագույն է վիշտ ու ցավ տեսած Համայն Հայոց Հայրապետին:

«Կաթողիկոսը մի պահ մոռացավ,

Թե ինքը որտեղ և ինչ է անում,

Ովքե՛ր են շուրջը՝ իր վեհարանում...¹¹

Քննադատը, գրականագետը կորցնում է իր կողմնորոշումը. այնքան պատկերավոր է նկարագրված պահը, նա հազիվ է զսպում իրեն բանաստեղծի բոլոր տողերը արտագրելու գայթակղությունից.

«Փղղծկացող Վեհը հազիվ բարբառեց.

-Որդյա՛կ իմ, ո՛րք իմ...

Ու ծայնը մարեց:¹²

Եվ այն օրերին, երբ սուլթան Համիդը նոր որոգայթներ էր լարում հայերի դեմ, գրքերից, քարտեզների հանելով «Հայաստան» բառը, երբ ռուսական ցարիզը փակեց հայկական դպրոցները, Սողոմոն Գևորգ

⁹ Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ.5, Ե., 1973, էջ 14:

¹⁰ Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ.4, Ե., 1973, էջ 18:

¹¹ Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ.4, Ե., 1973, էջ 20:

¹² Նույն տեղում, էջ 21:

Սողոմոնյանը սկսեց սովորել հայերեն և հայկական երաժշտություն: Վանքի խցում, « Աղոտ լույսի տակ իր նավթավառի...», ուր ամեն վայրկյան «Փանդիոն էր հնչում Գողթան գավառի»: Եվ այդ հոգեհարազատ ծայնը, այդ նույն մեղեդին, այդ՝ լսելիքը շոյող ղողանջները, եթե անգամ ականջները փակեր, մայրական քնքշությամբ, դպրոցական զանգի պես արթնացնում էր նրա մեջ հայկական ոգին, հայկական կյանքը՝ իր ավանդույթներով: Այս բոլորը Սևակը շարադրում էր «Արթնության ղողանջում», պատմական նույն հենքի վրա՝ հյուսելով պոեմի քնարական հերոսի տառապալից ուղին, որ կանաչ գորգ չդարձավ, այլ դժվարանցելի ճանապարհ, որ հաղթահարեց նա որք պատանու հոգեմաշ լարումով ու յաստվածային հեզուրյամբ: Բանաստեղծը ասես քայլում է քնարական հերոսի հետ՝ մաքրելով պատանու հոգին տաճկահայ իրականության դրոշմած «վայրի աղմուկը վայրի քուշանաց», «բութ խոխոցը» պարսկական մարտափղերի, սելջուկյան սրերի շառաչը, կամ «չեփորումը» զորապետների: Նա մաքրում է հերոսի հոգին օտարաբառ երաժշտությունից և նրա հայատենի հոգում արթնացնում է հայկական երաժշտությունը՝ իր բնաշխարհիկ քնքշությամբ ու քրիստոսասեր մեղեդայնությամբ: Բանաստեղծը քայլ առ քայլ, բանաստեղծական մեծ արվեստով պատկերում է մեծ արվեստագետի ուսումնառության շրջանը, զուտ հայկական հողի վրա, իր բնօրրանում, և նախապատրաստում նրա բեմելը ոչ միայն Հայաստանում, այլև Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Թուրքիայում և այլ երկրներում: Բայց մինչ այդ որքան տառապալից օրեր ու գիշերներ էին պետք, որ Կոմիտասը գտներ իր առաքելության ու նպատակի մեծ ճանապարհի բանալին: Եվ որքան խստապահանջ էին դառնում հոգևոր դասի պահանջները, այնքան նրա հոգում շատ էր ավելանում աշխարհիկ կյանքի զգացումը ու, որպես հակաթույն, սթափեցնում նրան: Պատանու հոգում տենչանքի նման մեծ ու հաճելի է ուսման նկատմամբ սերն ու ձգտումը, հատկապես հայոց լեզուն սովորելու ցանկությունը, բայց ձգտումը քիչ էր, պետք է հաղթահարեր: Բանաստեղծը հոգեբանական անցումների այնպիսի պատկերներ է ստեղծում, որ հազիվ թե որևէ մասնագետ ուղղում անելու իրավունք, կարծիքը հաստատող գիտական փաստարկ կամ որևէ կռված ունենա:

Պոեմի քնարական հերոսը առաջին հերթին պետք է ազատագրվեր օտար կամ օտարահայ երաժշտությունից: Սևակը ոչ միայն քաջատեղյակ է մեր հարևանների և նվաճող տիրապետությունների պատմությանը, այլև նրանց դիվանագիտությանը, նրանց հեռահար նյութական ու բարոյական ակնկալումներին և մերկացնում է այդ նվաճողական քաղաքականությունը, բացահայտում այն թշնամանքի արմատները, որով ոչ միայն զենքով, այլև երգով, հավատուրացության թույնով ուզում էին հայի բերանից կտրել մայրենի լեզուն ու հավատի աղոթքը, հավատի սրբությունները: Ի հակադրություն այդ ամենի, բանաստեղծը պատկերում է պոեմի քնարական հերոսի արթնացումը, նրա աշխարհայացքի գաղափարական հասունացումը: Դա շատ պատկերավոր ձևով ընդգծված է «Ղողանջ արթնության» հատվածում: Շիրագից հետո Պարույր Սևակը մեր նորագույն պոեզիայում, մեր նոր քնարերգության մեջ բերեց պատկերներով մտածելու նոր ոճ, որը կոնկրետ այս պոեմի պատմական վավերագրությանը հաղորդում է ռոմանտիկական շունչ ու հնչեղություն, գեղարվեստական հմայք ու հետաքրքրություն:

«Ցայգալույսի համազանգ» ընդհանուր վերնագրի տակ, որ պոեմի առաջին գլուխն է, առաջին մասը, բանաստեղծը տասը նոր ենթավերնագրերի, խոսում ղողանջների մեջ տալիս է քնարական հերոսի ծնունդը, ծննդյան ավետիսը, ապա՝ դառն ու դաժան որբության տխուր պատկերը, ցնծության պահը, ճակատագրի, մեծ ճանապարհի հույսը, նրա «մեղքի» ներման հուսավառ արարողությունը, որով նրա համար բացվում է ուսման առաջին արահետը, մտավոր արթնացման, ազգային ինքնագիտակցման զգացողությունը: Նաև ճեմարանի կարգ ու կանոնը, որ պոեմի քնարական հերոսի ու ֆիզիկական ազատությունը սահմանափակում է կրթօջախի հոգաբարձուների հսկողության շրջանակներում, աշխարհիկ զգացումների անգագայացման դաժան խստակեցությունը, որ անողոքաբար պետք է լռեցնի բնության ծայնը, որ մեծանալու է նրա մեծացման հետ: Եվ, վերջապես, նրա գերագույն նպատակի իրականացումը, իր հոգևոր առաքելության կենսագործումը ճեմարանի, ապա վանքի պատերում: Այս բոլորի վրա բանաստեղծական հմայիչ մի շունչ կա, որ զանգակատնից, որպես հարազատ ղողանջ, շողարձակում է ամեն մի ենթավերնագրի հյուսվածքում և դառնում է դիմանկար, դառնում գեղարվեստական պատմություն, և բանաստեղծություն մեծաձավալ պոեմում՝ խոհուն ու իմաստուն փիլիսոփայությամբ, համամարդկային վեհ գաղափարներով, բանաստեղծական տիպիկ ու բնորոշ պատկերներով, որ ընթերցողին տանում է քնարական հերոսի կյանքի ընթացքի հետ: Իսկ պոեմի հերոսը ընթանում է պատմական այն իրադարձությունների միջով, որոնք հայտնի են ահասարսուռ փորձություններով: Սուլթան Համիդը հրամայեց հանել «Հայաստան» բառը լեզվից, քարտեզից, գրքերից.

-Ջնջում են, չկա՛,

Ալլահը վկա՛:

Էլ չի էլ եղել,

Եվ չի՛ լինելու...¹³

¹³ Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ.4, Ե., 1973, էջ 22-23: